

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 7, Jan.-Dec. 2023

☆ پروفیسر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 7

SOME MISTAKES OF PUNJABI SEERT WRITERS**پنجابی سیرت نگاراں دیاں کجھ بھلاں****Abstract**

Seert of Hazrat Muhammad (SAW) is ever green topic for every Muslim in the field of Seerat Nigari. Unfortunately there is a trend developed from last three centuries, that there is some fake entries, that there is some fake wording or some fake statements for Hazrat Muhammad (SAW) Seert. Seert writing is a sensitive matter, every conscious writer can present the seert. As time is increasing the field of seert is going to be more and more wide and sensitive. The present article is deep analysis of Books and Seert in Punjabi. Specially some mistakes due to carelessness or un-awareness of writer, research take strong step and indicate all deficiencies of seert writers critically.

Keywords: Seart, Justice, Research, Books,
Punjabi Language

سیرت سدا بہار موضوع اے جس نوں انسانی تاریخ و توحیح خاص اہمیت حاصل اے۔ جے کسے شخصیت نوں تن

☆ پروفیسر، گورنمنٹ دیال سنگھ گریجویٹ کالج، لاہور

چار سوانح نگار مل جان تے تن چار کتاباں ای اوس دی وڈیائی دی دلیل ہوندیاں نیں۔ پیارے آقا حضرت محمد ﷺ اجیہی شخصیت نیں جہناں بارے لکھیاں جان والیاں کتاباں دی گنتی لکھاں وچ اے۔ سوہنے نبی داسب توں وڈا سیرت نگار خالق کائنات آپ اے۔ قرآن پاک آپ دیاں صفتاں دا مجموعہ اے، جیہدے ہر ورقے تے اللہ سوہنا اپنے محبوب دیاں تعریفاں، توصیفاں کردا اے، قرآن پاک ای نہیں، پہلے نبیاں تے نازل ہون والیاں کتاباں وچ وی ذکر خیر الا نام موجود سی۔ انجیل ہووے یاں اوس توں پہلیاں کتاباں آپ ﷺ دے دنیا تے تشریف لیاون دیاں بشارتاں ہر تھاں موجود نیں۔ جس سوہنے اُتے اللہ تے اوہدے فرشتے درود پڑھدے ہون تے رب اپنے خاص بندیاں یعنی ایمان والیاں آپ تے درود و سلام پڑھن دا حکم دیوے، فیر اللہ پاک جس ہستی نال وعدہ فرمائے۔ ورافعنا لک ذکرک۔ اوہدی سیرت نہ لکھے جان داتاں سوال ای پیدا نہیں ہوندا، آپ دی سیرت لکھن دا مڈھ غزویاں توں بجھا۔ مغازی دے سرناویں نال لکھیاں جان والیاں کتاباں توں بعد ایس موضوع دے ناں دلائل، شائل، مدارج، معارج، سیرت تے کئی ہور ناں سامنے آئے۔ عربی وچ ایس موضوع اُتے نظم تے نثر دے ہر اسلوب وچ ہزاراں کتاباں لکھیاں گئیاں۔ دنیا دی کوئی زبان اجیہی نہیں جیہدے وچ سیرت دا مضمون نظم یاں نثر دی صورت وچ موجود نہ ہووے۔ پنجابی وچ نثر توں بہت پہلاں منظوم سیرت لکھن دا مڈھ بجھ چکاسی۔ ایہ سلسلہ اج تیک جاری اے۔ ویہویں صدی دے مڈھ توں اج تیک نثری سیرت دیاں کتاباں لکھن دا سلسلہ جاری اے۔

سیرت نگاری ڈھیر اوکھی ریاضت اے۔ ڈوگھا مطالعہ ہون دے نال نال آپ ﷺ دی پاک ذات نال عقیدت تے محبت شرط اے۔ ایس موضوع تے کم کرن والیاں دا مزاج دینی دے نال نال تحقیقی ہووے تاں ای گل بن دی اے، کیوں جے کائنات دی سب توں وڈی ہستی بارے گل بات کر دیاں اکھرا کھرتے غور کرنا ہوندا اے۔ اللہ سوہنے دے محبوب ﷺ دی صفت کرنا ربی سنت اے تے ایہ سنت ادا کر دیاں لکھاری نوں ڈھیر محتاط رہن دی لوٹسی۔ انسان خطا دا پتلا اے۔ لکھ احتیاط دے باوجود کئی موٹی بھل کر جاندا اے۔ اللہ سوہنا بخشن ہاں سب نوں معاف کرن والا اے۔ سیرت نگاری تے کم کرن والے کجھ ودواناں دیاں نکلیاں نکلیاں بھلاں دی نشاندہی آون والے لکھاریاں لئی ایس موضوع تے ہو محتاط ہون تے اجیہیاں بھلاں توں بچن لئی پریرنا اے۔ سیرت نگاراں نے بڑی محبت، عقیدت تے محنت نال تحقیق کر دیاں کتاباں مرتب کیتیاں نیں۔ اللہ سوہنا سارے مولفاں تے راضی رہوے۔

1928ء وچ پنجابی نثری سیرت دی پہلی کتاب ”حضرت محمد صاحب دا پوتر جیون“ گورکھی اکھراں وچ چھپی۔ ایہدے لکھاری سیوا سنگھ امرتسری نیں۔ کتاب لکھن دا مقصد مسلماناں، ہندوواں تے سکھاں نوں اک دو بے دے نیڑے لیا ونا دسیا گیا اے پر سیرت پاک دا مطالعہ نہ ہون تے زیادہ تر عیسائی مصنفیاں دے کتاباں توں استفادہ کرن پاروں اوہناں کولوں کئی بھلاں ہونیاں نیں۔ جویں حضور ﷺ دی پیدائش ویلے لکھاری نے حضرت عبدالمطلب دے خوشی نال خانہ کعبہ جا کے سجدہ کرن دا ذکر کردیاں لکھیا کہ:

”کعبے وچ جا کے متھا پٹک پر رکھنا کر کے دیوتیاں دا دھنواد کیتا

اے۔“ (1)

تاریخ حضرت عبدالمطلب دے بت پرست ہون دی کوئی گواہی نہیں دیندی۔ اک تھاں لکھاری نے خانہ کعبہ نوں مندر قرار دیندیاں لکھیا:

”مسلمان لہندے ول مونہہ کر کے نماز پڑھن لگیاں جس مندر ول سجدہ

کردے نیں۔ ایہ کعبہ تے مسجد الحرام آرک نام توں مشہور استھان

ہے۔“ (2)

حضرت ابوطالب نال حضور ﷺ دے شام ول سفر کرن تے عیسائی پادری دی آپ ﷺ دے قافلے دی دعوت کرن دے ذکرتوں بعد سیوا سنگھ لکھدے نیں:

”عیسائی تے موسائی آرک متاں دے پرچارکاں توں آپ نے کئی گلاں

سکھیاں جہناں نوں ہی روپا تر بدل کے جیویں کہ اگے چل کے

اسیں دساں گے، کجھ مدت پچھوں آپ نے اسلام پر گٹ کیتا۔“ (3)

آپ ﷺ اُمی سن۔ آپ تے حضرت عیسیٰ علیہ السلام یاں حضرت موسیٰ دے مذہباں توں استفادہ کرن دا الزام جہالت توں اڈ کجھ نہیں۔ حضور ﷺ دی اماں خدیجہ نال شادی دا ویروا کرن دے بعد سیوا سنگھ امرتسری لکھدے نیں۔

”محمد صاحب نے قرآن شریف وچ ایس نکاح نوں اپنے لئی ربی مدد لکھیا

اے۔ (4)

دو بے لفظاں وچ لکھاری نے قرآن پاک نوں آپ دی لکھت قرار دین دی کوشش کیتی اے۔ پہلا مسلمان لکھاری جس نوں پنجابی نثر وچ مکمل سیرت لکھن دا اعزاز ملیا، محمد حبیب اللہ فاروقی نیں۔ اوہناں دی کتاب ”نبیاں داسردار“ 1942ء وچ چھپی۔ ایس توں پہلاں شاہ مکھی رسم الخط وچ پنجابی سیرت دی کوئی مکمل نثری کتاب دکھالی نہیں دیندی۔ محمد حبیب اللہ فاروقی ہوراں سیرت کہانی دے انداز وچ لکھی۔ محبت تے عقیدت دے دامن نوں کتے وی نہیں چھڈیا۔ کوشش کیتی کہ غیر مستند بیان کتاب دا حصہ نہ بنے۔ کتاب پڑھن توں بعد من وچ نبی کریم ﷺ دی محبت دے چراغ روشن ہوندے نیں تے عقیدت دلاں دیاں ڈونگھیاںیاں وچ ڈیرے لاندی اے۔ حبیب اللہ فاروقی صرف اک دو تھاں تے تھڑکے نیں۔ اک ادھ تھاں تے کوئی واقعہ دوہرا دتا جد کہ دو چار تھاواں تے سیرت نگاری دے اصولاں تے پورے نہ اترے۔ سیرت لکھدیاں کوئی اجیہا لفظ نہیں ورتنا چاہیدا، جیہدے بارے قرآن پاک وچ منع کیتا گیا ہووے۔ اللہ پاک نے قرآن پاک وچ واضح حکم دتا اے کہ حضور ﷺ جا دو گریاں شاعر نہیں سن پر حضرت عبد اللہ بن سلام دے مسلمان ہون دی گل کردیاں اوہ رواں روی وچ لکھ گئے۔

”حضور ﷺ دے چہرے دا اک اک خط سچائی دی مونہہ بولدی تصویر بن

کے عبد اللہ بن سلام دے خیال دی اکھ اُتے جاو دا اثر کر رہی اے“۔ (5)

پاکستان بنن مگروں سیرت پاک دی چھپن والی پہلی کتاب ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی ”پنج ہادی“ سی۔ جیہدا پہلا ایڈیشن 1954ء وچ چھاپے چڑھیا جد کہ دو جا ایڈیشن اوہناں دے دوہترے پروفیسر محمد جنید اکرم ہوراں نے 2011ء وچ بزم فقیر ولوں شائع کروایا۔ کتاب دے پنج حصے نیں۔ پہلے حصے وچ نبی کریم ﷺ دی سیرت پاک تے اگلے چار حصیاں وچ خلفائے راشدین دی سیرت بیان کیتی گئی اے۔ لکھاری نے حضور نبی کریم ﷺ دی ولادت توں وفات تیک دے اہم واقعے اختصار نال بیان کیتے نیں۔ اختصار پاروں کجھ اہم واقعے بیان ہون توں رہ گئے۔ کجھ واقعے پڑھدیاں تشنگی دا احساس ہوندا اے تے کجھ تھاواں تے مفہوم کجھ دا کجھ ہو گیا اے۔ مثال وجوں ابرہہ دے کعبے تے حملہ کرن ویلے حضرت عبدالمطلب دے اڈھاں دا واقعہ چھڈ دتا گیا۔ مکے والیاں دے پہاڑ تے چلے جان توں بعد دی گل کردیاں لکھیا۔

”خدا دی شان دو جے ای دن دشمن دی فوج وچ ایڈے زوردی و با پھٹ
 پئی کہ اوہناں نوں لینی دی دینی پے گئے۔ ایس مجبوری توں اوہناں نوں
 ایہدے سوا کوئی چارہ نہ رہیا کہ چکھا نہہ پرت جان تے فیر پرتدیاں
 ہوئیاں اوہناں نوں اجہی مصیبت بنی کہ ساری فوج وچوں اک سپاہی وی
 نہ بچیا۔ عبدالمطلب چائیں چائیں اپنے ساتھیاں سنے شہر ول پرت آئے
 تے ایس وقوعے نوں ساریاں نے اسمانی مدد سمجھ کے خدا دا شکر ادا
 کیتا“۔ (6)

سیرت نگار تے قرآن پاک دے مفسر متفق نیں کہ ابابیلوں دے جھنڈ دے جھنڈ آئے تے اوہناں ابرہہ
 دے لشکر اُتے کنکریاں دا مینہ و سایا۔ کنکریاں نے جیہڑی تباہی مچائی، اوہدے پاروں مولانا مودودی موجب چچک دی
 و با پھٹ پئی۔ فقیر محمد فقیر ہوراں ابابیلوں تے کنکریاں دے ذکر بناں و بادی گل کیتی۔ اُپر لکھے پیرے دے فوراً بعد لکھیا۔

”قرآن شریف وچ اللہ تعالیٰ نے اک سورت وچ ایس واقعے ول اشارہ

کیتا اے۔ ”کیہ توں نہیں ڈٹھا کہ تیرے رب نے اوہناں لوکاں نال کیہ سلوک
 کیتا جہڑے ہاتھیاں دا لشکر لے کے خانے کعبے نوں ڈھان واسطے آئے

سن“۔ (7)

جملے نوں کو میاں ”۔“ وچ لکھن دا مطلب آیت دا ترجمہ درج کردتا اے پر سورہ الفیل دی پہلی آیت اَلَمْ
 تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ (۱) دا ترجمہ ”کیہ توں نہیں ڈٹھا کہ تیرے رب نے ہاتھی والیاں نال کیہ
 سلوک کیتا“ بن دا اے ”جیہڑے ہاتھیاں دا لشکر لے کے خانے کعبے نوں ڈھان واسطے آئے سن۔“ پوری سورہ الفیل
 دی کسے وی آیت دا ترجمہ نہیں۔ سیرت نگاری لئی محبت تے عقیدت ضروری اے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر کول وکھالی وی
 دیندی اے پر ایہدے نال سیرت پاک لکھدیاں جس احتیاط دی لوڑ ہوندی اے، کتے کتے اوہدا ول دھیان نہیں
 رکھیا۔ جو یں:

”ابو طالبؓ ہوراں حضور ﷺ نوں ایڈی محبت تے پیار نال پالیا پوسیا کہ

خورے آپ حضرت عبداللہ رضی اللہ عنہ وی ہوندے تے اینا نہ کر
سکدے۔“ (8)

حضرت ابوطالبؓ دی محبت تے پیارا اپنی تھاں پر ایہہ دعویٰ کرنا کہ حضرت عبداللہؓ اینا نہ کر سکدے، کسے
طرحاں درست نہیں۔ حضور ﷺ دی مدنی زندگی تیک اپڑ دیاں لکھاری نوں خورے کاہدی کاہل ہوندی اے کہ اوہ ہر گل
نوں اختصار نال مکاندا اے جس پاروں کئی تھاواں تے تنفگی دا احساس ہوندا اے۔ واقعے دی اصل روح نظراں توں
اولھے ہو جاندی اے۔ غر: وہ اُحد بارے لکھدے نیں:

”حضور نبی کریم ﷺ ست سو صحابیاں نوں نال لے کے مقابلے تے
نکلے۔ پہلاں تے مسلماناں دا پلہ بھاری رہیا تے اخیر جد کافراں دے پیر
اُکھڑ گئے تے مسلمان بے فکری نال مالِ غنیمت اکٹھے کرن لگے۔ اچن
چیت قریش نے فیرہلہ بول دتا تے بے خبر مسلماناں دا بڑا نقصان ہو یا۔ ستر
توں ودھ بہادر مسلمان شہید ہوئے تے کجھ لوک نس گئے تے آپ ﷺ
دے چہرہ مبارک تے وی زخم لگا۔ ایس طرح قریش اپنی فتح دا مان کردے
کے ول پرت آئے۔“ (9)

اختصار نے اوہ وجہ گم کردتی اے جس پاروں مسلماناں دا نقصان ہو یا۔ آپ ﷺ نے کجھ تیر انداز صحابہ
نوں اک پہاڑی درے تے کھڑا کر کے فرمایا کہ کجھ وی ہو جاوے، تسیں اپنی تھاں نہیں چھڈنی، جدوں صحابہ، مسلماناں
نوں مالِ غنیمت کٹھا کر دیاں ویکھیا تے اپنی تھاں چھڈ کے اوہناں نال رل گئے۔ نس دیاں قریش نے جدوں درہ خالی
ویکھیا تے پرت کے حملہ کردتا یعنی ایہ سارا نقصان نبی پاک ﷺ دی گل نہ منن پاروں ہو یا سی تے ایس نقصان وچ
مسلماناں لئی رب ولوں ایہ چتاؤنی سی کہ جدوں تسیں آپ ﷺ دی گل نہیں منو گئے، نقصان کراؤ گے۔ 1980ء وچ
پنجابی ادبی بورڈ ولوں سمیع اللہ قریشی دی لکھی سیرت دی کئی جیہی کتاب بڑی ”حضور ﷺ دی حیاتی“، چھپی۔ مختصر کتاب وچ
کجھ نکلیاں نکلیاں بھلاں نیں۔ جویں شعب ابی طالب دا تذکرہ کر دیاں لکھدے نیں۔

”تن سال ایہ نا کہ بندی رہی۔ بھکھ تے ترسیویں نے وچ ساہ ست نہ

رہن دتا۔ اوڑک قریشیاں وچوں ای کجھ نے حیا کیتی تے آپ ایہہ ناکہ
بندی مُکادتی“۔ (10)

سارے مستند سیرت نگار لکھدے نیں کہ لکھتی معاہدہ کعبے وچ ٹنگیا گیا جس نوں تن سال بعد سیونک نے کھالیا
تے صرف اللہ داناں رہ گیا۔ جیہدی خبر اللہ پاک نے وحی راہیں آپ ﷺ نوں دتی تے آپ نے ابوطالب نوں
اوہناں کول گھلایا۔ گل ٹھیک نکلی۔ بہت سارے لوک بائیکاٹ دے خلاف ہو گئے تے معاہدہ ختم ہو گیا۔ قریشیاں
نے ”حیا کیتی“ گل درست نہیں۔ انج اک ہور تھاں سمج اللہ قریشی لکھدے نیں:

”آپ ﷺ نے حضرت زید دے پتر اسامہؓ نوں فوج دا امیر بنا کے آپوں
ودعیا کیتا“۔ (11)

حضورؐ نے حضرت اُسامہ نوں امیر مقرر کیتا سی تے لشکر دی تیاری دا حکم دتا سی۔ آپ دے وصال توں بعد
حضرت ابو بکر صدیقؓ نے ایس لشکر نوں ودعیا کیتا۔ 1980ء نوں بالاں دے عالمی سال و جہوں منایا گیا۔ ڈاکٹر اختر
جعفری ہوراں ایس سال دی مناسبت نال بالاں واسطے سیرت دی کتاب ”حضور پُر نور“، لکھی جیہڑی 1981ء وچ
چھپی۔ لکھاری آپ ﷺ دے حیاتی دے اہم واقعے بڑے اختصار نال کتاب دا حصہ بنائے۔ کدھرے کدھرے
اختصار پاروں تشنگی دا احساس ہوندا اے پر مجموعی طور تے سمپن نال پیارے آقا ﷺ دی سیرت بیان ہوئی۔ اختر
جعفری ہوراں بچیاں دی نفسیات مکھ رکھدیاں نکلے نکلے جھلیاں راہیں نبی پاک دی حیاتی دے اہم واقعے لکھے۔
سیرت پاک بڑا احساس موضوع اے۔ کم کردیاں ڈھیر تحقیق نال ذمہ داری دا مظاہرہ وی کرنا پیندا اے۔ ادب دا پہلو
وی سامنے ہوندا اے۔ اختر جعفری نے اپنی حد تک پوری کوشش کیتی پر کجھ تھاواں تے ذمہ داری نہ نبھاسکے۔ اک تھاں
لکھدے نیں۔

”حضرت عبدالمطلب دے تیراں پُتر تے چھ دھیاں سن جیہناں دے ناں
ایس طرح نیں: حارث، حراز، عبدق، حجل، ضرار، ابوطالب، ابولہب،
حمزہ، عباس، زہر، قثم، وہب، عبداللہ“۔ (12)

سیرت نگار حضرت عبدالمطلب دے تیراں دی تھاں 10 پتراں دی دس پاؤندے نیں۔ سعیدہ رشم ہوراں

کتاب محمد رسول اللہ از شیخ محمد رضا مصری دے حوالیوں وضاحت کر دیاں نہیں۔

”عبدالمطلب دے جس پتر داناں عبدالمطلب لکھیا اے، اوہدا اصل ناں غیدراق اے تے ایسے دا ای اک ناں حجل وی سی۔ ایسے طرح قسم عبدالمطلب دا کوئی وکھرا پتر نہیں، ایہ حضرت عبداللہ دی کنیت اے تے جس نوں وہب لکھیا گیا اے، ایہہ عبدالمطلب دا پتر نہیں سی سگوں حضرت حمزہ رضی اللہ عنہ داناں سی۔ ایسے لئی حضرت حمزہ رضی اللہ عنہ دی والدہ ہالہ بنت وہب دے ناں نال مشہور سن“۔ (13)

پہلی وحی دا ذکر کر دیاں اوہناں سورہ علق دیاں پہلیاں پنج آیتاں درج کیتیاں جیہناں وچ پہلی آیت اے۔ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (14) اختر جعفری ہوراں دے کا تب نے بِاسْمِ دا لفظ غلطی نال چھڈ دتا اے تے اوہدی تھان تے ”و“ لکھ دتا اے۔ اختر جعفری ہوراں نثر نوں من کچھواں بنان لئی کئی تھواں تے نثر وچ شعری نمونے وی شامل کیتے۔ کجھ تھواں تے شاعر داناں لکھ دتا پر بہتیاں تھواں تے شاعر داناں نہیں لکھیا۔ حمید اللہ ہاشمی دی کتاب ”اُمت دا والی“ 1981ء وچ چھاپے چڑھی۔ کتاب بڑی محبت تے عقیدت نال لکھی گئی تے واقعے پوری صحت نال بیان ہوئے نیں۔ اخیر تے اک تھان ہاشمی ہوراں نے لکھ دتا اے۔

”آپ فلسفی وی سن تے ادیب وی“۔ (15)

ایہ اُکا غلط اے۔ کیوں جے فلسفی یاں ادیب ہونا نبی دی شان نہیں۔ فلسفی ہر مسئلے داخل سوچ تے فکر راہیں بھالدا اے تے شاعر تخیل راہیں سوچ فکر دیاں نوں کا ڈھاں کڈھدا اے جد کہ نبی داہر حکم اللہ ولوں وحی دی صورت ملن والے چانن راہیں ہوندا اے۔ محمد اقبال نجمی ہوراں پچیاں لئی سیرت پاک دی کتاب ”سیرت حضور ﷺ دی“ لکھی جیہڑی 1985ء وچ چھپ کے سامنے آئی۔ سیرت پاک وچوں پچیاں لئی لکھیاں جان والیاں کتاباں وچ کتاب نوں خاص مقام حاصل اے کیوں جے محمد اقبال نجمی بنیادی طور تے اُستاد نیں تے پچیاں دی نفسیات دے چنگے جانو نیں۔ اوہناں کتاب لکھدیاں ایس ڈھنگ توں چنگا فائدہ چکیا۔ لکھدیاں اوہناں توں کجھ نکلیاں نکلیاں بھلاں وی ہوئیاں۔ کتاب دے شروع وچ حضور دے آؤن توں پہلاں دے حال بیان کر دیاں لکھیا اے۔

”شُرک اینا گو ودھ گیا سی کہ لوکی اک رب نوں چھڈ کے ہر شے جیہڑی

اوہناں نوں چنگی لگدی، اوہنوں پوجن لگ پیندے۔“ (16)

عرب وچ شرک ودھ گیا۔ خانہ کعبہ وچ 360 بُت رکھے سن۔ سورج، چن ستاریاں دی وی پوجا ہوندی سی۔

”اک رب نوں چھڈ کے ہر شے نوں پوجن“ والی گل غلط اے کیوں جے اوہناں دناں وچ اللہ پاک دی عبادت کرن والے لوک موجود سن۔ حضرت عمر دے ایمان لیاون دا واقعہ بیان کرن دے بعد محمد اقبال نجھی ہوراں ”مسلماناں تے

کافراں دے ظلم“ بیان کیتے۔ اک تھان لکھدے نیں۔

”حضور دے اوہ منن والے جیہڑے امیر سن تے طاقت والے سن، اوہناں

نوں کافر کجھ نہ آکھدے سن پر ماڑے تے غلام مسلمان تے کافر بڑا ظلم

کردے سن۔“ (17)

شک نہیں کہ ماڑے تے غلام مسلماناں تے کافراں نے بہت ظلم کیتے۔ اوہناں نوں طرحاں طرحاں دیاں

اذیتاں دتیاں، اوہدے مقابلے تے امیر تے طاقت والے مسلماناں تے گھٹ ظلم ہوئے پر ”اوہناں نوں کافر کجھ نہ

آکھدے“ والی گل غلط اے۔ کیوں جے حضرت ابو بکر صدیق تے حضرت عثمان غنی تے ہون والے ظلمناں دا ذکر آپوں

محمد اقبال نجھی ہوراں نے کیتا جد کہ ایہ لوک مکے دے امیر تاجر سن تے کسے وی طرحاں ماڑے نہیں۔ انج دے ہور

طاقتور لوک سن جہناں نوں اسلام قبول کرن پاروں اپنیاں دے ظلمناں دا شکار ہونا پیا۔ غزوہ اُحد دے موقعے تے حضور

ﷺ نے عبداللہ بن جبیر تے پنجابہ تیر چلان والیاں نال اسلامی فوج دے پچھلے پاسے اک درے تے کھلاریا تے حکم

دتا بھاریں جت ہووے بھاریں ہارتساں اپنے تھان توں نہیں ہٹنا پر جدوں کافر میدان چھڈ کے نسبتاں:

”مسلماناں نوں فتح ہوئی تے درے تے کھلوتے ہوئے مسلمان وی درہ

چھڈ کے مال لُٹن لگ گئے۔“ (18)

لُٹنا کسے کولوں زبردستی مال کھوہنا اے جد کہ مالِ غنیمت لُٹائی کرن والیاں کولوں کھوہیا نہیں جاندا سگوں اوہ

جنگ ہار کے میدان وچ مال آپے چھڈ کے نس جان دے نیں۔ فاتح اوس نوں اکٹھا کر لیندے نیں۔ اللہ نے ایہ مال

مسلماناں تے حلال قرار دتا اے تے لُٹ دا مال حرام۔ فتح مکہ دے قبیلہ ہوزان تے ثقیف نال دی لُٹائی دے بعد

جنگی قیدیاں نوں چھڈان لئی کجھ لوک آئے۔ محمد اقبال نجمی جی لکھدے نیں۔

”کجھ لوک قیدیاں نوں چھڈان آئے۔ ایہ اوس قبیلے دے لوک سن۔

ایہناں وچ حضور ﷺ دی دایہ مائی حلیمہؓ وی سن۔ آپ ﷺ نے اوہناں

دی بڑی عزت کیتی۔“ (19)

استھے وی اوہناں نوں بھلیکھا لگا اے، کیوں جے دو جے سیرت نگاراں نے استھے مائی حلیمہؓ دی تھاں اوہدی دھی شیمادے آؤن دی گل کیتی۔ محمد سعید سیالکوٹ دے پنڈ کلاس والادے رہن والے سن۔ ایہناں نے سیرت پاک دی کتاب محمد ﷺ اپنے استاد مولوی عبدالحی کولوں سُن سُن کے لکھی۔ اوہناں سیرت پاک دی کتاب لکھن لئی مکالماتی ڈھنگ اپنایا۔ لکھاری نے کتاب دا مڈھ حضرت ابراہیم تے حضرت اسماعیل دے خانہ کعبہ بناون توں شروع کیتا پر اوہناں دا لکھن ڈھنگ کتے کتے گل دا مفہوم بدل دیندا اے، یاں بیان کرن وچ تشنگی رہ جاندی اے جویں حضرت موسیٰ علیہ السلام دے حوالے نال لکھدے نیں:

”حضرت موسیٰ دی قوم اجہی وگڑی وگڑی ہوئی سی کہ جے کوئی ہو رہ بندہ ہندا

تے بددعا دے کے اک پاسے ہو جاندا پر حضرت موسیٰ قوم دے وچ ای

رہے۔ اوہ کجھ دنال لئی طور پہاڑ تے چلے گئے۔ رب نوں آکھن لگے:

”ربا۔ مینوں اپنا آپ وکھال“ رب نے آکھیا۔ ”موسیٰ توں نہیں ویکھ

سکنا۔“ حضرت موسیٰ فیر عرض کیتی تے مولیٰ کریم نے آکھیا۔ اچھا پہاڑ ول

ویکھ۔ فیراک لشکارا پیا تے موسیٰ بے سدھ ہو کے ڈھپے۔“ (20)

مولوی محمد سعید ہوراں ایہ عبارت جویں لکھی اے، ایس توں ثابت ہوندا اے کہ حضرت موسیٰ علیہ السلام نے اپنی خواہش نال رب دا دیدار کرنا چاہیا سی حالانکہ سورہ بقرہ دے آیت نمبر 55 وچ واضح طور تے دسیا گیا اے کہ قوم دے مطالبے تے موسیٰ علیہ السلام نے رب اگے ایہ خواہش کیتی سی:

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

(یاد کرو) جدوں تساں موسیٰ (علیہ السلام) نوں آکھیا سی۔ جدوں تک ایس اللہ نوں سامنے نہ ویکھ لئیے، ایمان نہیں

لیاواں گے۔ پھر تھاڑے ویکھدیاں ای تہانوں اک کڑک نے آلیا۔“
 حضور ﷺ دے حضرت خدیجہؓ دے سامان تجارت لے جان دی گل کردیاں مولوی محمد سعید لکھدے نیں۔
 حضرت ابوطالب شام دے قافلے لئی:

”خدیجہ کول گئے تے آکھیو نیں۔ بی بی دوسریاں دی اُجرت تُساں دو اُوٹھ
 ٹھہرائی اے۔ میرے بھتیجے دی اُجرت چار اُٹھ ہووے گی تے اوہ قافلے
 نال ٹرپے گا۔“ (21)

اقتباس دامقصد صرف ایہ کہ مولوی محمد سعید صاحب دی گل حقائق دے خلاف اے۔ کاروباری لوک سیانے
 ہوندے نیں۔ اک اک پیسہ سوچ سمجھ کے ورتدے نیں۔ بکریاں چاردے اک جوان دے چاچے بی بی خدیجہ نوں
 تجارتی سامان گھلن لئی آکھیاتے نال ای ڈبل معاوضہ منگ لیا۔ تجارت پیشہ زنانی فوراً من گئی۔ انج نہیں۔ حقیقت
 واضح کردیاں محمد اسماعیل احمدانی لکھدے نیں:

”کئی واری نبی اکرم ﷺ نے یمن، شام تے بصری دا تجارتی سفر کیتا۔
 نہایت ہی دیانت داری تے عقل مندی نال تجارتی معاملات نبھائے۔
 دو بے لوکاں وی آپ دی رلے تجارت وچ شرکت کیتی۔ آپ دی دیانت
 داری توں بہوں خوش ہوئے تے حسن معاملہ دا اس قدر چرچا ہو یا جو
 پورے عرب وچ محمد ”الصادق“ تے الامین“ دے ناں نال مشہور تھی
 گئے۔“ (22)

نور بخش توکلی تے دو بے کئی لکھاریاں لکھیا اے کہ حضور ﷺ دے صادق و امین ہون دا شہرہ سن کے بی بی
 خدیجہ نے آپوں خواہش کیتی کہ حضور ﷺ اوہناں دا مال شام لے جان۔ آپ ﷺ نوں ایس کم لئی منان واسطے
 اوہناں آپوں دو نے معاوضے دی پیش کش کیتی۔ انج ای اک تھاں تے حلیمہ سعدیہ دی دھی دے حوالے نال لکھدے
 نیں:

”قیدیاں وچ حضور ﷺ دی ددھ بھین وی سی۔ آپ نے اوہدے لئی اپنی

چادرو چھادتی۔ خدمت لئی اک غلام تے اک باندی دتی۔ اوس نیک بی بی
دے پینڈے اُتے بچپن دی وڈھی ہوئی حضور ﷺ دی اک دندی داا بے
وی نشان سی۔ (23)

حضور ﷺ سارے جہاناں لئی رحمت بن کے آئے۔ اوہ کسے صورت اپنی بھین نوں دندی نہیں وڈھ
سکدے سن۔ فیروتن سال دے بچے دی وڈھی دندی ایڈی سخت نہیں ہوندی اے کہ ادھی صدی بعد وی اوہ دے نشان
قایم رہن۔ ”آمنہ دالعل“ محمد شفیع احمدانی دی کتاب اے۔ اوہ آپ دی پیدائش ویلے دی گل کردیاں بادشاہ سیف ذی
یزن دی پیشین گوئی لکھدے نیں۔

”بالک ہونوڑ توں پہلے انہاندے اماں ابا فوت ویسن۔ دادا تے چاچا
انہانکوں پلیسن۔“ (24)

ایس پیرے تھلے فٹ نوٹ وچ قصص الانبیاء، ص ۳۳۴ لکھیا اے۔ قصص الانبیاء دے دو تن ایڈیشن پھرولن
تے او تھے ایہ واقعہ نہیں دسد۔ جے کتاب وچ ایہ پیشین گوئی انج ای ہووے پر سبھے سیرت نگار متفق نیں کہ آپ ﷺ
دے ابا جی آپ دے جن توں پہلاں رب نوں پیارے ہو گئے سن پر اماں وی فوت ہو ویسن دا وادھا صرف احمدانی
ہوراں کول اے۔ اجیہی اک ہور بے احتیاطی ویکھو۔ واقعہ معراج دا ذکر کردیاں سدرہ المنتہی دے مقام تے لکھدے
نیں:

”جبرائیل آکھیا۔ اگوں تیں میکوں ونجھو (ونجن) دی اجازت نہیں۔ آپ
خود لگے ونجو، فرشتے گھن ویسن۔“ (25)

سبجھ نہیں آؤندی کہ جتھوں اگے ونجن دی اجازت جبرائیل علیہ السلام نوں نہیں، اوتھوں اگے دو بے فرشتے
کسراں لے ونجن گے۔ اظہر محمود ہوراں سیرت پاک دے موضوع تے پنجابی وچ چار کتاباں لکھیاں۔ پہلی کتاب ”
سرکار ﷺ دی سیرت“ 1995ء وچ حضور پاک ﷺ دی سیرت دا مطالعہ سال وار کیتا۔ راجا رشید محمود موجب:

”سرکار ﷺ دی سیرت“ میں پہلی مرتبہ رحمت ہر عالم ﷺ کی حیاتِ طیبہ
کے 63 برسوں کا علیحدہ علیحدہ ذکر کیا گیا ہے۔ اس سے پہلے عربی سے لے

کر، کسی زبان میں آج تک 63 برسوں کا الگ الگ تذکرہ نہیں کیا گیا تھا۔“ (26)

اظہر محمود ہوراں دی دوجی کتاب ”حضور دا ویریاں نال سلوک“ سی جیہڑی 1997ء وچ چھاپے چڑھی۔ ایس کتاب دے شروع وچ اک بھرواں مقالہ ”سرکار ﷺ دا اُسوہ تے ساڈا کردار“ دے سرناویں نال شامل اے جس وچ اک سماجی کوتاہی ول اشارے نہیں کیے سگوں ہر خامی دا گڈا بنھ کے اصلاح لئی پریریا اے۔ اوہناں تھان تھان حضور ﷺ دیاں حدیثاں درج کر کے بد عملیاں تے کوتاہیاں دا احساس ای نہیں دوا یا سگوں جھنجھوڑیا اے کہ سرکار ﷺ اپنے ویریاں نال کیہ سلوک کردے سن سگوں اوہ سیرت لکھدیاں احتیاط توں کم نہ لین والیاں دا گڈا بنھدے دکھالی دیندے نیں پر کتاب وچ اک تھان معیار قائم نہیں رہ سکیا۔ ابان بن سعید نوں معافی تے عزت ملن دا واقعہ بیان کرن توں بعد لکھدے نیں۔

”آپ سرکار ﷺ دی رحمت تے ہر جہان اُتے سایہ کیتی کھڑی اے۔
آپ سرکار ﷺ نے تے سب نوں معاف کرن دا ٹھیکہ لیا ہویا
سی۔“ (27)

ٹھیکہ لینا پنجابی وچ طنزیہ معنیاں وچ ورتیا جاندا اے، ایس لئی ایجیہ لفظ بھاویں چنگی نیت نال تے چنگے معنیاں وچ ورتے جان، حضور ﷺ دے حوالے نال لکھنا درست نہیں۔ محمد رمضان طالب دیاں سیرت پاک دے موضوع تے دو کتاباں نیں۔ پہلی کتاب ”محبوب رب دا“ 1994ء وچ فرید سرائیکی سنگت ڈیرہ غازی خان ولوں چھپی۔ لکھاری نے کتاب مکہ پاک وچ بہہ کے لکھی۔ اوہناں دے لفظ لفظ توں آپ ﷺ نال محبت تے عقیدت جھلمکدی اے پر تحقیقی رنگ دی گھاٹ اے، سگوں اوہناں نے بناں کسے حوالے کئی گلاں ایجیہاں لکھ چھڈیاں جہناں دا ذکر سیرت دیاں دو جیاں کتاباں وچ نہیں۔ کتاب دے شروع وچ حضرت عبداللہ بارے لکھدے نیں۔

”ہک نجومی یہودیاں کوں خبر ڈتی جو حضرت عبداللہ گوں پتر جمن والا ہے
تے اوندے جمن دے بعد یہودیت دا خاتمہ تھی ویسی۔ یہودی حضرت
عبداللہ گوں قتل کرن تے تئل گئے تے ہک ڈینہہ جنگل وچ انہیں گوں کھلا

دیکھ کے تلواراں کڈھ گھدیاں۔ اتفاق نال عبدمناف (حضور دے پرانا) کتھوں آگئے تے انہاں حضرت عبداللہ دے بچاون دا خیال کیتا پراو اے ڈیکھ کے حیران تھی گئے جو اسمان توں پک فوج لٹھی تے اوں یہودیاں دا خاتمہ کر ڈتا۔“ (28)

سیرت پاک دے جس تاریخی واقعے بارے بہتے سیرت نگار چپ ہون (جیویں اُتے درج شدہ واقعہ)، اوس نوں بیان کردیاں حوالہ ضروری ہوندا اے تاں جے کوئی اوس نوں من گھڑت قرار نہ دے سکے۔ اک دو تھاواں تے نکیاں لفظی بھلاں نیں۔ جوں آپ ولوں اُم معبدی بکری چون دے واقعے وچ ددھ نال بڈھڑی دے گھر دے سارے بھانڈے بھرتج گئے دی تھان ”بڈھڑی دے گھر دے سارے تھان بھرتج گئے“ لکھ دتا۔ غزوہ اُحد وچ صحابہ مال غنیمت اکٹھا کرن لگے دی تھان ”مال غنیمت لٹن لگ پئے“ لکھنا درست نہیں۔ ”محبوب رب دا“ توں بعد محمد رمضان طالب دی دوجی کتاب ”سوجھل سیرت“ 2007ء وچ چھپی۔ کتاب وچ کجھ تھاواں تے سیرت نگار احتیاط دا معیار برقرار نہیں رکھ سکے جیہڑا موضوع دی بنیادی شرط اے۔ سوجھل سیرت دے صفحہ نمبر 13 تے لکھدے نیں:

”حضرت عبدالمطلب سنیں دے ڈاھ پتر ہن“۔ (29)

اگلے صفحے تے ”اولاد حضرت عبدالمطلب بن ہاشم“ چارٹ درج اے جس وچ حضرت عبدالمطلب دیاں گھر والیاں دی جانکاری دین دے نال ہر بیوی وچوں جمن والے پتراں تے دھیاں دے ناں نیں۔ چارٹ موجب اوہناں دے پندرہ پترن۔ اک صفحے تے درست لکھی گل اے پراگلے صفحے تے اوہنوں غلط قرار دتا اے۔ کتاب دے صفحہ 41 تے لکھدے نیں۔

”آپ ﷺ ست مہینے قبا وچ قیام دے بعد مدینہ شریف دی مسجد نبوی

دی تیاری دے بعد اُتھان آگئے“۔ (30)

دو جے پاسے سیرت نگار آپ دے قبا وچ قیام دی مدت چودہ دن دسدے نیں۔ اک تھان لکھدے نیں۔

”آپ ﷺ دی شرافت ایمان داری ڈیکھ کے مکہ دی ہک امیر خاتون حضرت

خدیجہ رضی اللہ عنہا بن خویلد نکاح دی دعوت دتی تاں آپ رب العالمین

دے حکم مطابق قبول کیتا“۔ (31)

”سو جھل سیرت دے مالک دیاں گھر والیاں“ دے سرناویں پٹھ محمد رمضان طالب لکھدے نیں:

”آپ ﷺ اللہ تعالیٰ دے فرمان دے مطابق اپنے پیارے چاچا حضرت

ابو طالب دی خواہش تے اوں ویلھے دی ہک امیر بیوہ حیندی عمر چالھی

سال ہئی بنی حضرت خدیجہ بنت خویلد نال نکاح فرمایا“۔ (32)

دوواں عبارتوں وچوں رب العالمین دے حکم تے اللہ تعالیٰ دے فرمان مطابق والی گل توں ایہ بھلیکھا لگ سکد اے کہ ایس نکاح دا حکم اللہ تعالیٰ نے دتا۔ ایہ روایتی جملہ اے جو یں اج کوئی کہوے کہ میں اللہ دے حکم نال میں ایہ کم کر دیاں گا پر سیرت لکھدیاں سیرت نگارنوں بہت محتاط ہونا چاہیدا اے تے اجیہا روایتی جملہ نہیں لکھنا چاہیدا کیوں جے ایس طرحاں کل نوں کوئی گھٹ پڑھیا یاں پنجاب دی کلچرل حیاتی توں انجان بندہ سمجھ سکد اے کہ ایس نکاح دا حکم وحی دی صورت وچ آیا۔ اجہی کوئی گل نہیں۔ ایس نکاح ویلے تک وحی دا سلسلہ شروع نہیں ہو یا سی، لکھاری نے رواں روں اللہ دا حکم شامل کر دتا۔ ابو طالب دی خواہش تے، گل وی ہضم ہون جوگی نہیں۔ خواہش اماں خدیجہ ولوں کیتی گئی، ابو طالب دی خواہش دی تھاں اوہناں دی اجازت یاں رضامندی نال نکاح ہو یا سی۔ ارشاد العصر دی پہلی کتاب داناں ”سو جھلا“ اے۔ آپ دا ذکر بڑی عقیدت تے محبت نال کیتا اے۔ مختصر لفظاں وچ سوہنے ڈھنگ نال گل کیتی اے۔ پوری کتاب وچ صرف اک ادھ تھاں تے گل پوری طرحاں واضح نہیں۔ واقعہ معراج دا ذکر کر دیاں لکھدے نیں:

”رستے وچ مختلف نبیاں کوں ملدے ہوئے سدرہ المنتہیٰ تک پہنچے تے اللہ

تعالیٰ نال ملاقات کیتی تے وحی گھن کے واپس زمین تے آگئے“۔ (33)

عبارت وچوں جا پدا اے کہ جو یں آپ ﷺ دی اللہ پاک نال ملاقات سدرہ المنتہیٰ دے مقام تے ہوئی تے آپ ایس توں اُتے نہیں گئے۔ انج ای ”وحی گھن کے واپس زمین تے آگئے“ ایہہ سمجھیا جاسکد اے کہ معراج دا سفر صرف وحی گھنن واسطے کیتا گیا، حالاں کہ وحی آؤن دا سلسلہ پہلاں توں جاری سی۔ ارشاد العصر ہوراں دو جی کتاب ”سوہنے نبی ﷺ دے سوہنے رشتے“ وچ مستند حوالیاں نال گلاں کیتیاں نیں پر اک دو تھاواں تے کجھ

بھلاں وی کیتیاں نیں۔ دو تھاواں تے تابوتِ سکینہ دا ذکر اے۔ پہلاں حضرت عبدالمطلب دے حوالیوں:

”اللہ دی امانت تابوتِ سکینہ وی بزرگاں کولوں تھیندا ہو یا انہاں تک پہنچیا

ہائی تے تابوتِ سکینہ دی حقیقت وی بزرگ، تابوتِ حوالے کرین ہوئے

ڈسیندے ہن۔“ (34)

فیر حضرت عبد اللہ والے باب وچ اوہناں ایہوگلاں دوہرائیاں تے لکھیا۔

”نبی آلِ اسماعیل وچوں ہوسن تے انہاں دا ای خاندان آلِ اسماعیل وچ

ہائی تے تابوتِ سکینہ وی انہاں دی وراثت ہائی۔ تابوتِ سکینہ وچ انبیاء

دے تھے ہن۔“ (35)

قرآن پاک وچ تابوتِ سکینہ دا ذکر بنی اسرائیل دے حوالے نال اے۔ تاریخ دیاں کتاباں وچ وی ایہدے ہی سیکل سلیمانی وچ ہون تے او تھے ای دے جان دا ذکر اے۔ ارشاد العصرہ ہوراں بناں حوالے گلاں لکھیاں نیں۔ کتاب داناں ”سوہنے نبی ﷺ دے سوہنے رشتے“ لکھاری نے آپ دے وڈو ڈیریاں توں گل شروع کیتی اے تے مایاں تیک مکالمی۔ امہات المؤمنین، چاچے، پھوپھیاں، دھیاں، پتر، سوہرے، جوئی تے دوہترے وی رشتیاں وچ آؤندے نیں پر ارشاد العصرہ ہوراں اوہناں دا ذکر نہیں کیتا۔ ایس لئی کتاب داناں ”سوہنے نبی ﷺ دے سوہنے رشتے“ دی تھاں ”سوہنے نبی دے وڈو ڈیرے“ ہونا چاہیدا سی۔ حاجی محمد لطیف کھوکھر دی سیرت پاک بارے کتاب داناں ”محبتِ مصطفیٰ تقاضائے ایمان ہے“ سوانحی واقعے اختصار نال بیانے نیں۔ اوصاف پیغمبر ﷺ بیان کردیاں اوہناں دا قلم جامعیت توں طوالت دیاں حدیں وچ داخل ہو جاندا اے۔ کتاب محبت نال لکھی اے۔ عقیدت اکھر اکھر توں جھلکدی اے۔ کسے اختلافی واقعے دا کتاب وچ ذکر نہیں۔ کتاب دے سرناویں ”محبتِ مصطفیٰ ﷺ تقاضائے ایمان ہے“ نال تھاں تھاں انصاف کیتا اے۔ کئی تھاواں تے اوہناں دا لکھن ڈھنگ طبیعت تے بھاری اے۔ واقعے زمانی ترتیب موجب بیان نہیں ہوئے۔ مدنی زندگی دے حال دسدیاں مکی حیاتی دے کسے واقعے دی سُرخی جمادتی اے۔ کتاب وچ کئی تھاواں تے قرآنی آیتاں دے ترجمے درج نیں۔ قرآنی آیت درج نہیں کیتی پر ترجمے نال آیت دا حوالہ نہیں دتا جس پاروں ترجمے دی تصدیق نہیں ہو سکدی۔ اک تھاں قرآنی آیت دا

ترجمہ انج داتاے۔

”پس اپنے رب دے حکم دے سامنے صابر رہتے مجھی والے (حضرت
یونس) دی طرح نہ رہو۔ پس صبر کرو جیویں الوالعزم پیغمبراں نے کیتا
اے“۔ (36)

ایس ترجمے دے درست ہون تے شک پیا۔ تصدیق لئی قرآن پاک توں استفادہ کیتا، ترجمے دا پہلا حصہ
سورہ القلم دی آیت نمبر 48 دے پہلے حصہ دا ترجمہ اے جیہدی عربی انج اے۔ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ
كَصَاحِبِ الْحُوتِ (م)

ترجمے دا دو جا حصہ ”پس صبر کرو جیویں الوالعزم پیغمبراں نے کیتا اے“۔ سورہ الاحقاف دی آیت نمبر 35
(45:35) دے پہلے حصے فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ دا ترجمہ اے۔ حاجی محمد لطیف کھوکھر ہوراں
دو دکھ دکھ آیتاں دے ترجمیاں نوں جوڑ کے اک بنا داتا اے۔ پنجابی وچ سیرت پاک اک کھلا رواں موضوع ہے۔
پنجابی وچ ایس موضوع تے سینکڑے کتاباں لکھیاں جا چکیاں نیں۔ ایس مقالے راہیں کجھ چوٹیاں سیرت نگاراں
دیاں کجھ نکلیاں نکلیاں بھلاں سامنے لیاں گئیاں نیں تاں جے آون والے سیرت نگار مزید محتاط رہن تے اجیہیاں
بھلاں توں بچن۔

حوالے

- 1- Sewa Singh Amritsari, Muhammad Sahib da Pawiter Jeevan, Amritsar, Union Press, 1927, P:82.
- 2- Sewa Singh Amritsari, P:8
- 3- Sewa Singh Amritsari, P:11
- 4- Sewa Singh Amritsari, P:13
- 5- Habib Ullah Farooqi, Nabiyan da Sardar, Lahore, Ahmad-ud-din Farooqi, 1361 AH, P:140
- 6- Faqir Muhammad Faqir, Panj Hadi, Lahore, Bazm Faqir, 2011, p. 12
- 7- Faqir Muhammad Faqir, P:12
- 8- Faqir Muhammad Faqir, P:15-16
- 9- Faqir Muhammad Faqir, P:43
- 10- Sami Ullah Qureshi, Hazoor De Hayati, Lahore, Pakistan Punjabi Adabi Board, 1980, P:17
- 11- Sami Ullah Qureshi, P:38
- 12- Akhtar Jafari, Dr. Syed, Hazoor pur Noor, Lahore, Aziz Publishers, 1981, P:18
- 13- Saeeda Risham, Dr., Punjabi wich Seart Nigari, Faisalabad, Waqas Printing Press, 2001 P:450
- 14- Akhtar Jafri, P:41
- 15- Hameed Ullah Shah Hashmi, Ummat Da Wali, Faisalabad , Punjabi Majlis, 1981, 15th patti

- 16- Mohammad Iqbal Najmi, Seart Hazoor Di, Gujranwala, Forough e Adab Akadami, 1985, P:7
- 17- Mohammad Iqbal Najmi, P:54
- 18- Mohammad Iqbal Najmi, P:97
- 19- Mohammad Iqbal Najmi, P:124
- 20- Muhammad Saeed, Molvi, Muhammad ﷺ, Lahore, Atiq Publishing House, 1990, p. 40
- 21- Muhammad Saeed, Molvi, p. 59
- 22- Muhammad Ismail Ahmadani, Amina Da lal Isakhel, Maktaba Ateel, 1987, P:32
- 23- Muhammad Saeed, Molvi, P:261-62
- 24- Muhammad Ismail Ahmadani, P:22
- 25- Muhammad Ismail Ahmadani, P:61
- 26- Raja Rashid Mehmood, Editor Mahanama Naat, Lahore, New Shalamar Colony Multan Road, Jun 1996, P:10
- 27- Azhar Mahmood, Hazoor Da Weriyān Naal Sulok, Lahore, Ewan-e-Sirat, 1997, P:55
- 28- Muhammad Ramzan Talib, Mehboob Rab Da, Dera Ghazi Khan, Farid Saraiki Sangat, 1994, P:21-22
- 29- Muhammad Ramzan Talib Sojhal Seart, Dera Ghazi Khan, Farid Saraiki Sangat, 2007, P:13
- 30- Muhammad Ramzan Talib, P:41
- 31- Muhammad Ramzan Talib, P:19
- 32- Muhammad Ramzan Talib, P:94

- 33- Irshad-al-Asr Jafari, Sojala, Islamabad Mubashra Trust Hasan N.D., P:55-56
- 34- Irshad-al-Asr Jafari Sohne Nabi de Sohne Rishte, Muzaffargarh Qalam Urdu Publishing Company of Pakistan, 2020, P:36
- 35- Irshad-al-Asr Jafari, P:39
- 36- Mohammad Latif Khokhar, Haji Mohabbat E Mustafa Taqaza e Eman Hai, Lahore, Wafay Pakistan Publisher N.D., P:101